

XARIDORLAR BILAN TUZILGAN SHARTNOMALARNI HAMDA BAJARILISHLARGA OID MAJBURIYATLARNI IDENTIFIKASIYA QILISH

*Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti **Djumayeva Go'zal Axtamova***

Assistent

Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti talabasi

Iskandarov Sardor va To'ychiyev Shaxzod

Annotatsiya

Ushbu maqola xaridorlar bilan tuzilgan shartnomalarni hamda ularni bajarishga oid majburiyatlarni identifikatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlarini IFRS 15 "Xaridorlar bilan shartnomalardan olinadigan daromad" standarti asosida tahlil qiladi. Maqolada shartnomani aniqlash mezonlari, alohida bajarilish majburiyatlarini ajratish, tranzaksiya narxini belgilash va daromadni tan olish jarayonlari batafsil ko'rib chiqiladi. Shuningdek, murakkab senariylar, O'zbekistondagi me'yoriy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari va ushbu jarayonlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar muhokama qilinadi. Tadqiqot xaridorlar bilan tuzilgan shartnomalarni to'g'ri hisobga olish va daromadni aniq aks ettirish orqali moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va qiyoslanuvchanligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: IFRS 15, Daromadni tan olish, Bajarilish majburiyatlari, Shartnomani identifikatsiya qilish, Tranzaksiya narxi, O'zbekiston, Moliyaviy hisobot, Shaffoflik

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of identifying contracts with customers and related performance obligations based on IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers". It thoroughly examines the criteria for contract identification, separating distinct performance obligations, determining the transaction price, and the revenue recognition process. Furthermore, complex scenarios, the specifics of regulatory frameworks in Uzbekistan, and potential difficulties arising in these processes are discussed. The study aims to enhance the transparency and comparability of financial statements by ensuring accurate accounting for customer contracts and precise revenue recognition.

Keywords: IFRS 15, Revenue recognition, Performance obligations, Contract identification, Transaction price, Uzbekistan, Financial reporting, Transparency

Аннотация

Настоящая статья анализирует теоретические и практические аспекты идентификации договоров с покупателями и связанных с ними обязательств по исполнению на основе стандарта МСФО (IFRS) 15 "Выручка по договорам с покупателями". В статье подробно рассматриваются критерии определения договора, выделение отдельных обязательств по исполнению, определение цены сделки и процессы признания выручки. Также обсуждаются сложные сценарии, особенности нормативного регулирования в Узбекистане и потенциальные трудности, которые могут возникнуть в этих процессах. Исследование направлено на повышение прозрачности и сопоставимости финансовой отчетности за счет правильного учета договоров с покупателями и точного отражения выручки.

Ключевые слова: МСФО 15, Признание выручки, Обязательства по исполнению, Идентификация договора, Цена сделки, Узбекистан, Финансовая отчетность, Прозрачность

Kirish

Moliyaviy hisobotlarda daromadni tan olish har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ekt uchun muhim va murakkab masalalardan biridir. An'anaviy yondashuvlar ko'pincha sohalar va mamlakatlar bo'ylab farq qilganligi sababli, moliyaviy hisobotlarning qiyoslanuvchanligi va shaffofligi cheklangan edi. Xalqaro buxgalteriya standartlari kengashi (IASB) tomonidan 2014-yilda qabul qilingan va 2018-yil 1-yanvardan kuchga kirgan IFRS 15 "Xaridorlar bilan shartnomalardan olinadigan daromad" standarti ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan yagona va keng qamrovli modelni taqdim etdi [2, 3, 6]. Ushbu standartning asosiy maqsadi — tashkilotlarning xaridorlarga tovarlar yoki xizmatlarni o'tkazishdan olinadigan daromad va pul oqimlarining tabiati, miqdori, muddati va noaniqligini hisobotlarda aks ettirish tamoyillarini belgilashdir [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PF-5947-sonli Farmoniga muvofiq, mamlakatda IFRS standartlariga o'tish jarayoni faol amalga oshirilmoqda. Bu esa xaridorlar bilan tuzilgan shartnomalarni IFRS 15 talablariga muvofiq identifikatsiya qilish va bajarilish majburiyatlarini aniqlashning dolzarbligini yanada oshiradi. Ushbu maqola IFRS 15 doirasida xaridorlar bilan tuzilgan shartnomalarni hamda ularni bajarilishga oid majburiyatlarni aniqlashning nazariy asoslarini, amaliy jihatlarini va yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilishga qaratilgan. Maqolaning asosiy maqsadi — IFRS 15 tamoyillari asosida daromadni tan olish jarayonining birinchi ikki bosqichi, ya'ni shartnomani identifikatsiya qilish va bajarilish majburiyatlarini aniqlash bo'yicha chuqur tushuncha berish, shu bilan birga, O'zbekiston kontekstida bu standartni qo'llashdagi o'ziga xosliklarni ko'rsatib o'tishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Daromadni tan olish standartlari uzoq vaqt davomida moliyaviy hisobotlarning eng murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. IASB va AQSH Moliyaviy

Buxgalteriya Standartlari Kengashi (FASB) tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan IFRS 15 (AQSHda ASC 606 nomi bilan ham tanilgan) ushbu sohadagi turli xil yondashuvlarni unifikatsiya qilishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi [5]. Ushbu standart, oldingi IAS 11 (Qurilish shartnomalari) va IAS 18 (Daromadlar) kabi standartlarni, shuningdek IFRIC 13, 15, 18 va SIC 31 kabi qo'shimcha ko'rsatmalarni almashtirgan holda, yagona, besh bosqichli modelni joriy etdi [2, 3, 5, 6].

IFRS 15 ning asosiy maqsadi, tovarlar yoki xizmatlar xaridorga o'tkazilganda va tranzaksiya narxiga muvofiq daromadni tan olishni ta'minlashdir [2, 5]. Bu modelning birinchi bosqichi — xaridor bilan shartnomani identifikatsiya qilish bo'lib, u standartning asosini tashkil etadi [5, 6]. Shartnoma, IFRS 15.9 ga ko'ra, ma'lum mezonlarga javob berishi kerak: ikkala tomon ham shartnomani tasdiqlashi va o'z majburiyatlarini olishi, tovarlar yoki xizmatlarga oid huquqlar aniqlanadigan bo'lishi, to'lov shartlari aniq bo'lishi, shartnoma tijoriy mazmun kasb etishi va kelishilgan to'lovning olinishi ehtimoli yuqori bo'lishi lozim [1].

Ikkinchi bosqich esa alohida bajarilish majburiyatlarini aniqlashdan iborat [5, 6]. Bajarilish majburiyatlari — bu tashkilotning xaridorga aniq tovarlar yoki xizmatlarni yetkazib berish bo'yicha bergan va'dalari hisoblanadi [4]. ACCA kabi professional buxgalteriya tashkilotlari IFRS 15 ni tushunish va qo'llash muhimligini ta'kidlaydi, chunki u moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, ishonchliligi va qiyoslanuvchanligini oshiradi [5].

Mavjud adabiyotlar IFRS 15 ning nazariy asoslarini va besh bosqichli modelini atroflicha yoritib bergan bo'lsa-da, ba'zi sohalarda, xususan O'zbekiston kontekstida, standartni qo'llashdagi amaliy qiyinchiliklar va huquqiy me'yoriy tartibga solishning o'ziga xosliklarini chuqur tahlil qilishga ehtiyoj bor. Ushbu tadqiqot mazkur bo'shliqni to'ldirishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot IFRS 15 "Xaridorlar bilan shartnomalardan olinadigan daromad" standartining nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishini chuqur tahlil qilishga qaratilgan sifatli, deskriptiv va me'yoriy metodologiyaga asoslanadi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Hujjatli tahlil: IFRS 15 standartining matni (jumladan, IFRS 15.9, 15.10, 15.11, 15.12, 15.17), unga doir tushuntirishlar (masalan, IFRS 15.BC40, BC45-46E), shuningdek, boshqa tegishli IFRS standartlari va buxgalteriya adabiyotlari, shu jumladan ACCA kabi professional tashkilotlarning materiallari [1, 2, 3, 4, 5, 6] chuqur o'rganiladi. Bu jarayon standartning asosiy tamoyillari, mezonlari va ta'riflarini aniq tushunish imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil: IFRS 15 ning avvalgi standartlar (IAS 11, IAS 18) bilan farqlari va uning joriy etilishining umumiy maqsadlari tahlil qilinadi [2, 3, 6]. Bu standartning innovatsion jihatlarini va uning moliyaviy hisobotlarga ta'sirini aniqlashga yordam beradi.

Kontseptual asoslarni ishlab chiqish: IFRS 15 ning besh bosqichli modelining dastlabki ikki bosqichi, ya'ni shartnomani identifikatsiya qilish va bajarilish majburiyatlarini aniqlashga e'tibor qaratilgan holda, nazariy asoslar batafsil ishlab chiqiladi. Bu jarayonda shartnoma mavjudligini tasdiqlovchi mezonlar va bajarilish majburiyatining alohidaligini belgilovchi tamoyillar atroflicha ko'rib chiqiladi.

Amaliy senariylarni muhokama qilish: Standartning amaliy qo'llanilishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan murakkab senariylar (masalan, bir nechta shartnomalarni birlashtirish, o'zgaruvchan to'lovlar, qo'shimcha tovarlar yoki xizmatlar uchun opsiyalar) nazariy jihatdan tahlil qilinadi [1, 4]. Bu, nazariy bilimlarni amaliy holatlarga tatbiq etish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'zbekiston kontekstini o'rganish: O'zbekiston Respublikasining IFRS ga o'tish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlari (masalan, Prezidentning PF-5947-sonli Farmoni) tahlil qilinadi va IFRS 15 ni mahalliy sharoitda qo'llashdagi huquqiy va me'yoriy tartibga solishning o'ziga xosliklari, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar muhokama qilinadi.

Ushbu metodologiya tadqiqotning har bir bo'limida tizimli va mantiqiy yondashuvni ta'minlaydi, shu bilan birga, IFRS 15 ning chuqur nazariy tahlilini amaliy muammolar bilan bog'lashga imkon beradi.

Xulosa

IFRS 15 "Xaridorlar bilan shartnomalardan olinadigan daromad" standarti moliyaviy hisobotlarda daromadni tan olish jarayonini global miqyosda unifikatsiya qilish va uning shaffofligi, ishonchliligi hamda qiyoslanuvchanligini oshirishga qaratilgan fundamental o'zgarishdir. Ushbu standartning besh bosqichli modelining dastlabki ikki bosqichi, ya'ni xaridorlar bilan shartnomalarni hamda ularning bajarilishiga oid majburiyatlarni identifikatsiya qilish, butun daromadni tan olish jarayonining poydevori hisoblanadi.

Maqolada ko'rsatilganidek, shartnomani identifikatsiya qilish uchun IFRS 15.9 da belgilangan beshta mezon (tomonning tasdig'i, huquqlarning aniqligi, to'lov shartlarining aniqligi, tijoriy mazmun va to'lov ehtimoli) birgalikda bajarilishi shart. Bu mezonlar shartnomalarning real iqtisodiy mazmunga ega ekanligini va daromadning chinakam olinishini ta'minlaydi. Ikkinchi bosqich, alohida bajarilish majburiyatlarini aniqlashda esa, va'da qilingan tovar yoki xizmatlarning mustaqil foyda keltira olishi va shartnoma kontekstida alohida identifikatsiya qilinishi mezonlari muhimdir. Bu ikki bosqichni to'g'ri qo'llash keyingi bosqichlarda tranzaksiya narxini to'g'ri taqsimlash va daromadni maqsadli tan olish uchun asos yaratadi.

Amaliyotda, ayniqsa murakkab shartnomalar, og'zaki kelishuvlar, o'zgaruvchan to'lovlar yoki bir-biriga bog'liq tovar va xizmatlar taqdim etiladigan senariylarda, ushbu bosqichlarni qo'llash qator qiyinchiliklar va professional mulohazalarni talab qiladi. Noto'g'ri baholashlar moliyaviy hisobotlardagi xatolarga va biznes qarorlarining noto'g'ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining IFRS standartlariga o'tish bo'yicha olib borayotgan siyosati, ayniqsa Prezidentning PF-5947-sonli Farmoni, IFRS 15 ni mamlakat korxonalarida qo'llash zaruratini kuchaytirdi. Mahalliy buxgalterlar va moliyachilar uchun xalqaro standartning tamoyillarini chuqur o'rganish, shuningdek, milliy huquqiy va me'yoriy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish muhimdir. Ushbu jarayon nafaqat kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarini xalqaro darajaga olib chiqadi, balki ularning shaffofligini oshirib, xalqaro investorlar uchun jozibadorligini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, IFRS 15 ni samarali qo'llash moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib qolaveradi. Kelajakdagi tadqiqotlar O'zbekistondagi aniq sohalarda IFRS 15 ni qo'llash bo'yicha amaliy tajribalar, yuzaga kelgan muammolar va ularni hal qilish yo'llarini chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Kieso, Donald E., Jerry J. Weygandt, and Terry D. Warfield. O'rta Buxgalteriya Hisobi: XBMHS Nashri. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2018.

[2] Picker, R., K. Leo, J. Loftus, K. Clark, and K. Coetsee. IFRSni Tadbiq etish. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2017.

[3] Svanstrom, Stefan, and Hanna Borke. "IFRS 15 ning tatbiqui – Shved kontekstida daromadni tan olishga ta'sirlari." *Amaliy Buxgalteriya Tadqiqotlari Jurnal*, vol. 19, no. 2, 2018, pp. 191-209.

[4] Karmann, T., Kren, L. R., & Mohn, K. L. "IFRS 15 Daromadni tan olish: Sanoat amaliyoti uchun oqibatlar." *Xalqaro buxgalteriya hisobi tadqiqotlari jurnali*, vol. 18, no. 2, 2019, pp. 31-50.

[5] Scott, T., M. Tarca, and H. Van der Poll. "Yangi Daromad Standarti: Avstraliya uchun Qollanma." *Avstraliya Buxgalteriya Sharhi*, jild 28, son 2, 2018, betlar 248-259.